

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLAVISTIKO

MARTINA FLISEK SOJER

**PRIMERJAVA POLJSKIH IN SLOVENSКИH
SAMOGLASNIKOV TER NEKATERE TEŽAVE PRI
NJIHOVEM IZGOVORU**

SEMINARSKA NALOGA

Mentorica: doc. dr. Maria Zofia Wtorkowska

Ljubljana, 2016

Izveček

Primerjava poljskih in slovenskih samoglasnikov ter nekatere težave pri njihovem izgovoru

Seminarska naloga prikazuje razlike med poljskimi in slovenskimi samoglasniki, razlike med položaji govornih organov pri izgovoru samoglasnikov ter kakšne težave se lahko pojavljajo pri učenju nekaterih od njih. Prikazuje nam več vidikov nastanka teh težav, ali so pogojene psihično, fizično ali pa so povezane z določeno boleznijo, na koncu pa nam predstavi še nekaj vaj za izboljšanje oz. lažji izgovor.

Ključne besede: slovenski samoglasnik, poljski samoglasnik, izgovor samoglasnika

Abstract

Comparison of polish and slovenian vowels and some of the problems with their pronunciation

The seminar work displays the differences between polish and slovenian vowels, differences between position of speech organs when pronouncing vowels and what problems can occur while learning some of them. It shows us many aspects of why these difficulties occur, are they of a physical or psychological nature or could they be related to certain illnesses. It also introduces various exercises for improvement and easier pronunciation.

Key words: slovenian vowel, polish vowel, vowel pronunciation

Priloga 1

Izjava o avtorstvu

Izjavljam, da je diplomsko delo v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu s strokovnimi standardi in veljavno zakonodajo.

Ljubljana, 28. junija, 2016

Martina Flisek Sojer

Priloga 2

Izjava kandidata / kandidatke

Spodaj podpisani/a _____ izjavljam, da je besedilo diplomskega dela v tiskani in elektronski obliki istovetno, in

dovoljujem / ne dovoljujem
(ustrezno obkrožiti)

objavo diplomskega dela na fakultetnih spletnih straneh.

Datum:

Podpis kandidata / kandidatke:

KAZALO

1. UVOD.....	6
2. GOVORNI ORGANI oz. GOVORILA.....	7
2.1. KAKO PRIDE DO GLASU?.....	7
2.2. VLOGA GLASILK.....	8
3. SLOVENSKI SAMOGLASNIKI.....	9
3.1. POLOŽAJ GOVORIL PRI TVORBI GLASOV.....	9
3.2. SAMOGLASNIK 'i'.....	10
3.3. SAMOGLASNIK 'u'.....	10
3.4. POLGLASNIK 'ə'.....	11
3.5. SAMOGLASNIK 'a'.....	12
3.6. SAMOGLASNIKA <i>e/é</i> IN <i>ε/ê</i>	12
3.7. SAMOGLASNIKA <i>ɔ/ô</i> IN <i>o/ó</i>	13
4. POLJSKI SAMOGLASNIKI.....	15
4.1. SAMOGLASNIK 'y' (I-GREK).....	16
4.2. NOSNI SAMOGLASNIK 'ɛ̃'.....	17
4.3. NOSNI SAMOGLASNIK 'ą'.....	18
5. TEŽAVE PRI IZGOVORU.....	19
6. DRUGE GOVORNO JEZIKOVNE MOTNJE.....	22
6.1. MOTNJE IZGOVORJAVE.....	22
6.2. JEZIKOVNE TEŽAVE.....	23
6.3. MOTNJE RITMA IN TEMPA GOVORA.....	23
6.4. MOTNJE GLASU.....	24
7. DISLEKSIJA.....	25
8. ODPRAVLJANJE TEŽAV.....	27
9. UGOTOVITVE IN ZAKLJUČEK.....	29
10. VIRI IN LITERATURA.....	30

1. UVOD

V svoji diplomski nalogi sem se ukvarjala s primerjavo tako izgovora poljskih kot slovenskih samoglasnikov, težavami z njihovim izgovorom, v kakšni obliki in zakaj se te težave lahko pojavijo ter kako lahko svoj izgovor popravimo oziroma izboljšamo.

Izgovor določenega samoglasnika pojasnujem z dodanimi *skiagrami*¹ in te nato primerjam z drugimi v slovenskem in poljskem jeziku posebej, potem pa še med obema jezikoma.

Pri težavah z izgovorom oziroma učenjem jezika sem se pozanimala tudi o govorno-jezikovnih motnjah ter dodala poglavje, v katerem se osredotočam predvsem na disleksijo, ki se razvije pri otrocih in lahko povzroča motnje pri nadaljnjem učenju tako tujega kot lastnega, maternega jezika. Vaje za govorno-jezikovne motnje sem povezala s težavami pri izgovoru vokalov in ugotovila, da lahko pomagajo pri odpravljanju težav tudi v tem in ne le v primeru disleksije ter drugih motenj.

¹ Skiagrami so rentgenski posnetki, ki prikazujejo položaj govornil pri izgovoru posameznega glasu in so zelo koristni pri učenju jezika, ki vsebuje drugačne glasove od tistih, ki jih poznamo. Z njimi si lahko pomagamo pri poziciji jezika, ko se učimo izgovarjati posamezen glas.

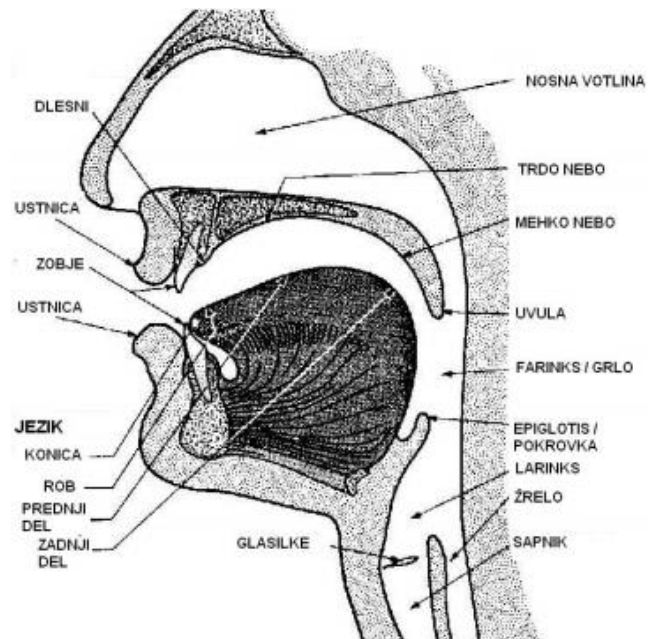
2. GOVORNI ORGANI oz. GOVORILA

2.1. KAKO PRIDE DO GLASU?

Preden preidemo na sam izgovor posameznih vokalov, se moramo spomniti, kako sploh pride do glasu in s pomočjo katerih organov ga tvorimo. Postopek je opisan zato, ker lahko pripomore k lažji predstavi pri kasnejšem položaju organov pri artikulaciji.

Kadar se rebrne mišice vzdignejo in razširijo rebra (in se trebušna prepona hkrati zniža proti trebušni votlini), nastane v prsni votlini podpritisk: zaradi tega v pljučne mehurčke vdre zrak in jih razširi. Ta zrak imenujemo vdišni in ga za tvorbo glasov ne uporabljamo (razen v nekaterih primerih). Za tvorbo pravih jezikovnih glasov uporabljamo izdišni zrak, do katerega pride, ko se trebušna prepona dviga v svoj normalni položaj, prsni koš pa se oži; pri tem gre zrak iz pljuč najprej po obeh sapnicah v sapnik, pride po njem do grla, od tu pa skozi grlno votlino v goltno in nato v ustno ali nosno (ali pa v obe hkrati).

Pri zadnjem koraku, ko gre zrak v ustno ali nosno votlino ali pa obe hkrati, nastajajo glasovi, če gre skozi nosno votlino dobimo poljska nosnika q in ϵ , ko pa izgovarjamo na primer m in n , zrak nujno potuje skozi obe hkrati, drugače bi m izgovarjali kot b in n kot d .

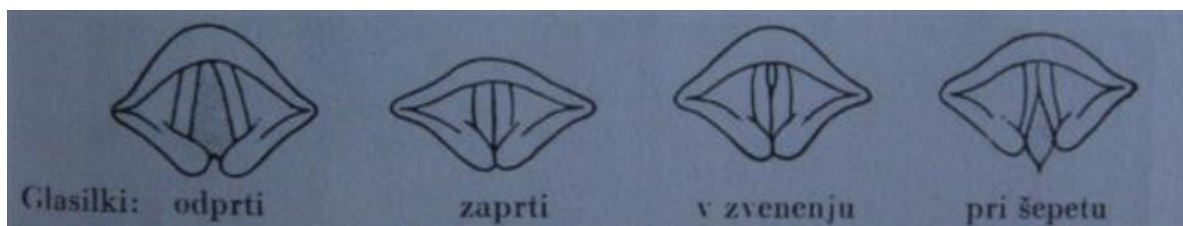

Slika 1: Govorila

2.2. VLOGA GLASILK

Pri tvorbi glasovja imajo glasilke zelo pomembno vlogo. Glasilke se pri glasnem izgovarjanju samoglasnikov in večini soglasnikov treseta. Te glasove imenujemo zveneči. Zanihata lahko več stokrat na sekundo.

Poznamo tri skupine glasov: samoglasniki oz vokali, zvočniki oz. sonanti in nezvočniki oz. nesonanti.

Slika 2: Položaj glasilk

3. SLOVENSKI SAMOGLASNIKI

Slovenski samoglasniki se med seboj ločijo po tem, kako je oblikovana govorna cev, tj kakšna je njena odzvočnost. Pri naših knjižnih samoglasnikih ji obliko določa predvsem jezik ob zaprtem vrodu v nosno votlino (zato so naši samoglasniki vsi ustni). Če je proti srednjemu trdemu nebu sorazmerno visoko privzdignjen prednji del jezika, nastane *i*, če zadnji proti mehkeemu pa *u*. Če se jezik iz položaja mirovanja malo zniža, nastane *a*. Tako dobimo samoglasniški trikotnik.

Slovenski jezik pozna 5 samoglasnikov: *a*, *e*, *i*, *o*, ter *u*, oziroma 8 fonemskih samoglasnikov, glede na položaj jezika in mesto izgovora tako samoglasnike ponazorimo s samoglasniškim trikotnikom.

	Srednji		Nesrednji		Nesredinski
	Srednji	Zadnji	Srednji	Zadnji	
Visoki	<i>i</i>			<i>u</i>	
Sredinski	<i>e</i> <i>ε</i>	<i>ə</i>	<i>ɔ</i>	<i>o</i>	
Nizki		<i>a</i>			

Slika 3: Samoglasniški trikotnik s slovenskimi vokali

3.1. POLOŽAJ GOVORIL PRI TVORBI GLASOV

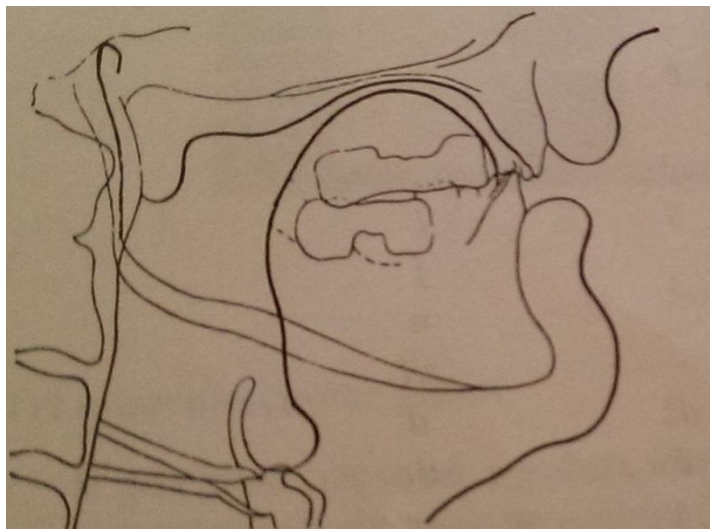
Pri vsaki artikulaciji določenega glasu so govorila v drugem položaju oziroma vsak posamezni glas ima svojo lastno sliko položaja govoril. To si lahko natančno ogledamo na dodanih skiagramih.

Opozoriti moram, da je pri vsakem samoglasniku prisoten tudi individualen izgovor. Vsak posameznik namreč nima enako gibljivega jezika, enako velike ustne odprtine itn. Razlika je sicer majhna, a vseeno obstaja možnost rahlih odstopanj.

Kakovost samoglasnikov je odvisna predvsem od oblike ustnega dela govorne cevi. Dobro pa je vedeti tudi, da za naravo samoglasnikov položaj ustnic pri njihovem izgovoru nima pretirane važnosti, saj je samoglasnike možno izgovarjati z nespremenjenim položajem ustnic – tak izgovor je seveda prisiljen, pogojen z določeno boleznijo ali okvaro živcev.

3.2. SAMOGLASNIK 'i'

Pri *i* je prednji del jezika privzdignjen proti trdemu nebu, ustnična odprtina široka, razasta, nizka. Zdaj si lahko predstavljamo, zakaj je *i* v samoglasniškem trikotniku opisan kot visok in prednji: jezik je v najvišjem položaju, najbolj privzdignjen in porinjen naprej proti trdemu nebu.

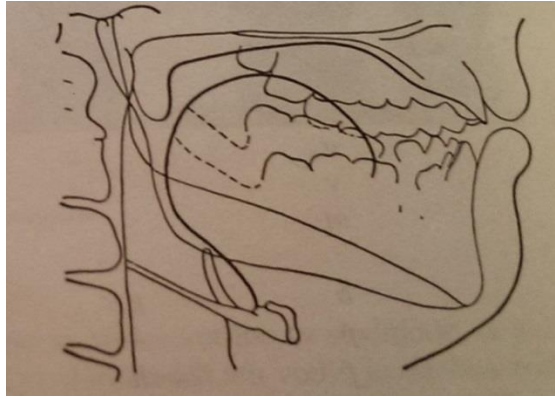

*Slika 4: Skiagram položaja govornikove glave pri samoglasniku 'i'*²

3.3. SAMOGLASNIK 'u'

Pri samoglasniku *u* je zadnji del jezika privzdignjen proti mehkeemu nebu. Ustnična odprtina je pri izgovoru *u*-ja najožja in najnižja. Ravno zaradi pozicije jezika pri njegovem izgovoru je na zadnjem mestu v samoglasniškem trikotniku, saj je jezik v najvišjem položaju (ravno tako kot *i*) in je nesprednji oziroma zadnji vokal.

² Prikaz položaja govornikove glave je na vsakem skiagramu individualen, nekateri lahko izgovarjajo samoglasnik *i* z manj privzdignjenim jezikom kot vidimo tukaj. Važno je le, da se zavedamo, v približno kakšnem položaju so naši organi pri določenem izgovoru.

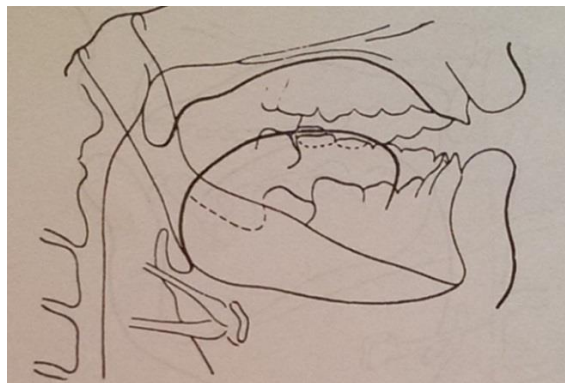
Slika 5: Skiagram položaja govornil pri samoglasniku 'u'

3.4. POLGLASNIK 'ə'

Polglasnik se v slovenščini ne zapisuje, se pa uporablja zelo pogosto tako v pisanem kot govornem jeziku. V pisanem jeziku ga velikokrat zapisujemo z *e*, ko pa beremo, izgovarjamo polglasnik, npr.: veter [vetər] – ni pa vedno tako: črv [čəru], smrt [smərt].

Pri izgovoru polglasnika so govorniki v nevtralnem položaju. To pomeni, da je jezik v položaju mirovanja, ob proizvajanju glasu v tem, nevtralnem položaju pa dobimo polglasnik ə. Tukaj je tudi ustnična odprtina najbolj nevtralna.

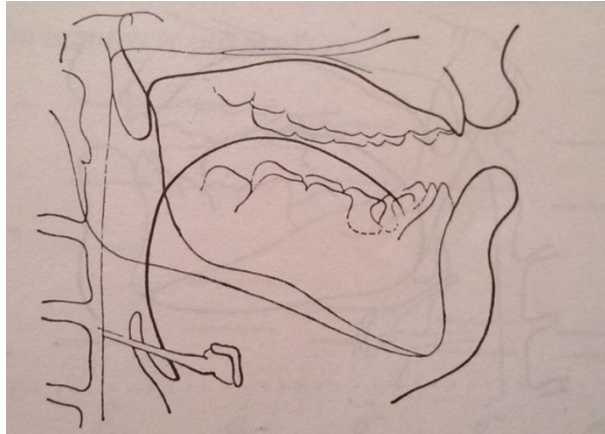
Kot zanimivost bi dodala, da celo Slovenci pogosto nepravilno izgovarjamo zapisano besedo, ki vsebuje polglasnikom. Z njim pretiravamo, tako je na primer pri besedi '*film*', kjer načeloma polglasnika nebi smeli izgovarjati, večina pa bo izgovarjala [fɪləm] ali pa še vedno beremo soglasnik *e*, namesto da bi izgovarjali polglasnik: 'v *dežju*' in občasno tako tudi spremenimo naglasno mesto (poudarjen široki *e* in na njem tudi naglasno mesto: [v dɛžju], pravilen izgovor z izgovorom polglasnika in naglasom na *u*: [v dəžju]).

Slika 6: Skiagram položaja govornil pri polglasniku 'ə'

3.5. SAMOGLASNIK 'A'

Iz položaja mirovanja jezika oziroma nevtralnega položaja se zdaj jezik le malo zniža, ustnična odprtina pa je v najširšem in najvišjem položaju. Prav zato je *a* v samoglasniškem trikotniku opisan kot srednji in najnižji. Jezik je na sredini in pomaknjen navzdol. Pri nobenem drugem samoglasniku se jezik ne spusti nižje kot pri *a*.

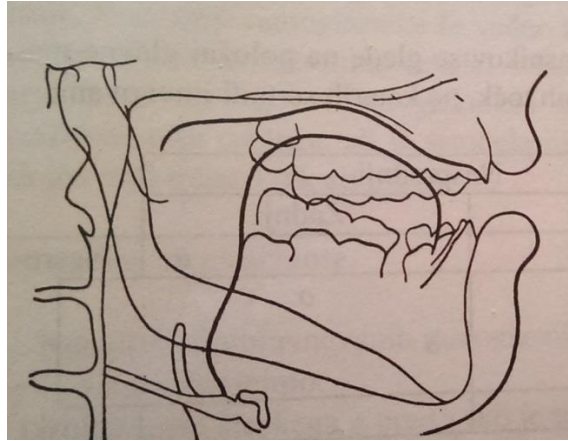

Slika 7: Skiagram položaja govornikove glave pri samoglasniku 'a'

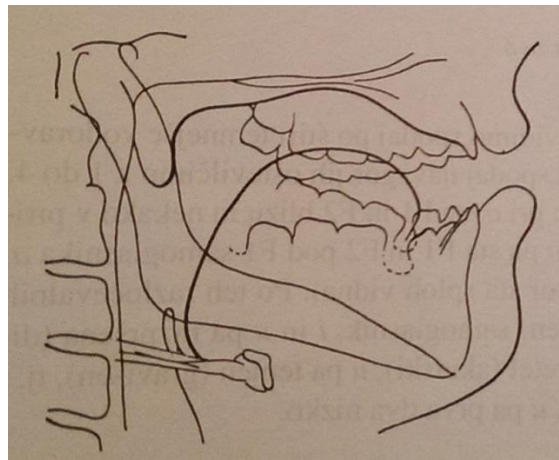
3.6. SAMOGLASNIKA *e/é* IN *ε/ê*

Široki in ozki *e* se pišeta z enako črko, med njima ne delamo razlik, razen pri učenju postavljanja ustreznih diakritičnih znakov (enako velja za ozki in široki *o*). Vemo, da je pravilen izgovor enega ali drugega samoglasnika v besedi zelo pomemben in sami načeloma ne delamo napak, saj nam je vse samoumevno. Obstajajo pravila, kdaj večinoma se izgovarja ozki in kdaj široki *e*, a vedno nam ta pravila ne pridejo prav, saj tu v jeziku pogosto prihaja do izjem.

Ko se jezik postopoma spušča iz položaja pri izgovoru samoglasnika *i* k položaju izgovora *a*, najprej zazveni ozki *e/é* in nato še široki *ε/ê*. Razlike v položaju jezika kot tudi ustnične odprtine so očitne, a vseeno veliko ljudi, ki niso primarni govorniki slovenščine težko izgovorijo ozki *e*, saj je zelo blizu *i* in tako nekaterim neslišen zaradi slabega posluha/sluha, ali pa ga enostavno ne morejo izgovoriti ker v njihovem jeziku ne obstaja in so od otroštva njihovi organi »nastavljeni« oziroma navajeni izgovarjati le *i* in široki *ε*.

Slika 8: Skiagram položaja govornil pri samoglasniku 'e/é'

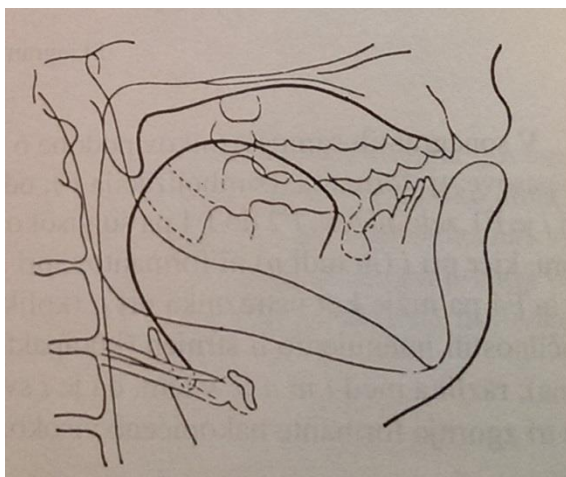

Slika 9: Skiagram položaja govornil pri samoglasniku 'ε/é'

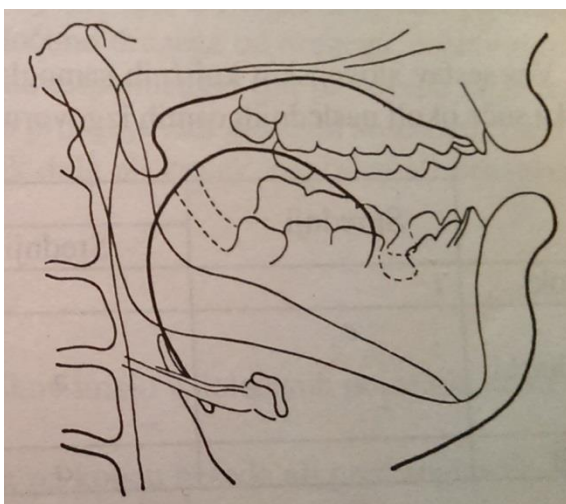
3.7. SAMOGLASNIKA *o/ô* IN *o/ô*

Tako kot pri širokem in ozkem *e*, tudi široki in ozki *o* zapisujemo z isto črko, kar lahko povzroča še večjo zmedo, ko se nekdo uči slovenščine. Primarnim govorcem to načeloma ne predstavlja težav in brez zapletanj berejo in izgovarjajo pravilno. Tistim, ki slovenščina ni materni jezik, bo to predstavljalo največji del težav pri učenju jezika, saj obstaja tudi tu veliko izjem.

Pri dviganju jezika iz položaja izgovora *a* do položaja izgovora *u* nastajata glasova ozki in široki *o*. Najprej zaslišimo široki *o/ô*, nato pa še ozki *o/ô*. Položaj govornil pri širokem *o/ô* je zelo podoben položaju govornil pri *u*, zato imajo z njim tisti, ki se učijo jezika lahko enake probleme kot pri ozkem *e/é*.

Slika 10: Skiagram položaja govoril pri širokem α/δ

Slika 11: Skiagram položaja govoril pri ozkem α/δ

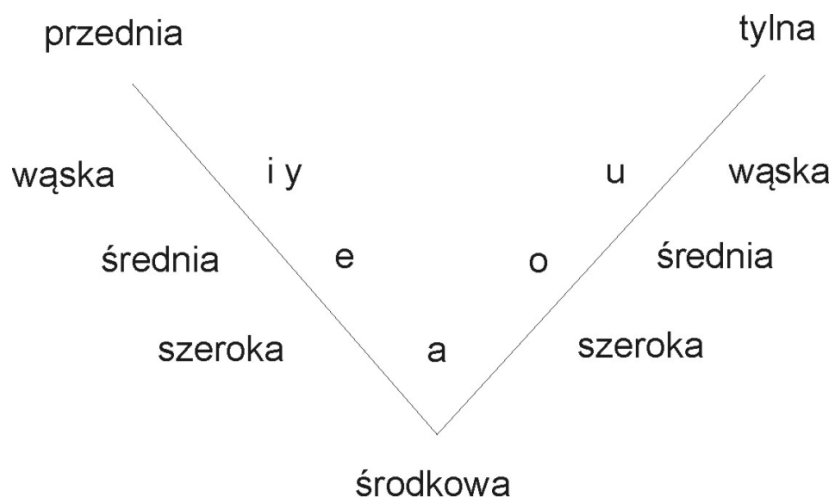
4. POLJSKI SAMOGLASNIKI

Poljščina ima 7 ustnih (*a, e, i, o, ó, u, y*), kjer sta glasova *ó* in *u* identična, razlike v pisanem jeziku pa ostajajo zaradi zgodovinskih pravil in drugačnega izgovora v zgodovini, ter 2 nosna samoglasnika (*ą, ę*), kar sicer najnovejše študije opuščajo, saj domnevajo, da čistih nosnih samoglasnikov poljščina nima. Pravijo, da čisto nosno ne moremo izgovoriti nič, saj bi to bilo neslišno in z novimi rentgeni dokazujejo, da zrak potuje tako skozi nosno kot tudi ustno votlino.

Poznamo pa tudi sekundarne nosne variante ustnih samoglasnikov *i, a, u, y*, ki so samo slišne, pojav pa imenujemo sekundarna nazalnost. Zapisujejo se le v fonetičnem zapisu: awans [awąs], instytut [i̯stytut], rysztoł [ry,ństok].

Opozoriti je potrebno tudi, da se samoglasnik *i* velikokrat uporablja le kot grafični prikaz mehкости samoglasnika pred njim, npr. zima [z'ima].

Merilo za razvrščanje samoglasnikov po izgovoru je premikanje jezika po vodoravni in navpični osi. Glede na premikanje po vodoravni osi poznamo sprednje, polj. 'przednie' (*i, y, e, ę*), sredinske, polj. 'środkowe' (*a*) in zadnje, polj. 'tylne' samoglasnike (*ą, o, u*). Glede na premikanje po navpični osi pa poznamo visoke, polj. 'wysokie' oziroma ozke, polj. 'wąskie' (*i, y, u*), srednje, polj. 'średnie' (*e, ę, o, ą*) in nizek, polj. 'niskie' oziroma širok, polj. 'szeroka' (samogłoska)' (*a*).

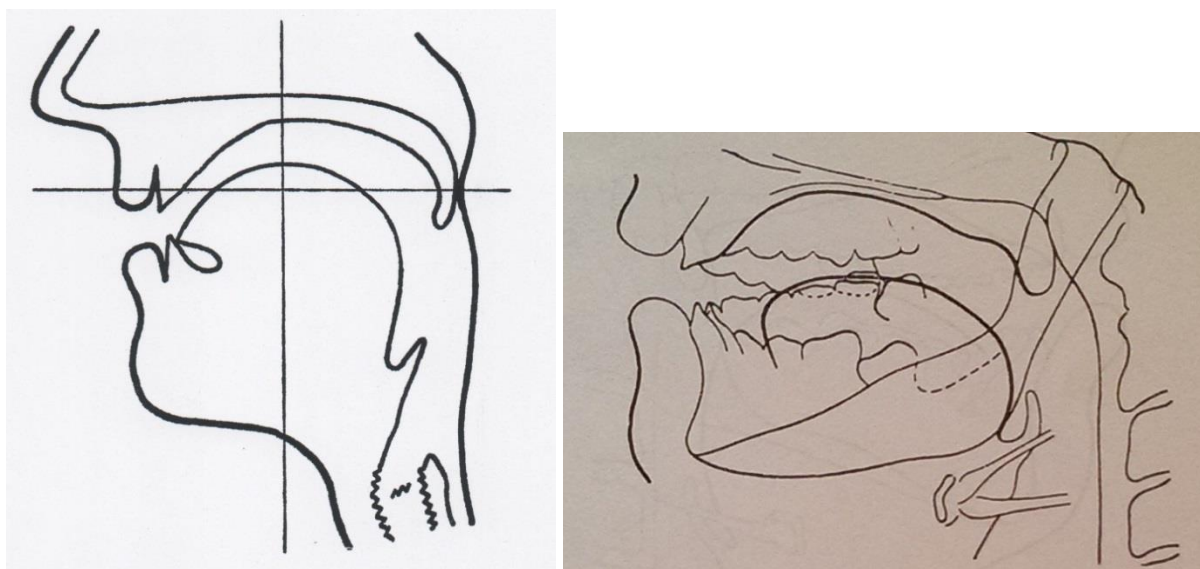
Slika 12: Samoglasniški trikotnik s poljskimi vokali

Sliki 12 nista dodana nosna samoglasnika ϵ in q . Nosnik ϵ umeščamo med y in e , nosnik q pa med o in u . Po enakem sistemu bi lahko dodajali sekundarne nosnike, takoj za njihove »nenosne« dvojnike.

4.1. SAMOGLASNIK 'y' (I-GREK)³

Položaj govoril pri y je zelo podoben položaju govoril pri slovenskem polglasniku, le da tukaj jezik ni v nevtralnem položaju oziroma v položaju mirovanja. Rahlo je privzdignjen proti sredini neba, njegova konica pa se dotika spodnjih zob. Ustnična odprtina ima isto odprtostno stopnjo kot pri izgovoru samoglasnika i , možna so rahla odstopanja.

Y (i-grek) tisti, ki se učimo poljščine velikokrat zamenjujemo s slovenskim polglasnikom a . Res je, da med njima obstajajo podobnosti, ampak si s temi podobnostmi lahko le pomagamo, ni pa dobro da en glas nadomeščamo z drugim, saj je tak izgovor nepravilen in nenaraven. V resnici samoglasnika nista enaka tj. položaj govoril ni enak.

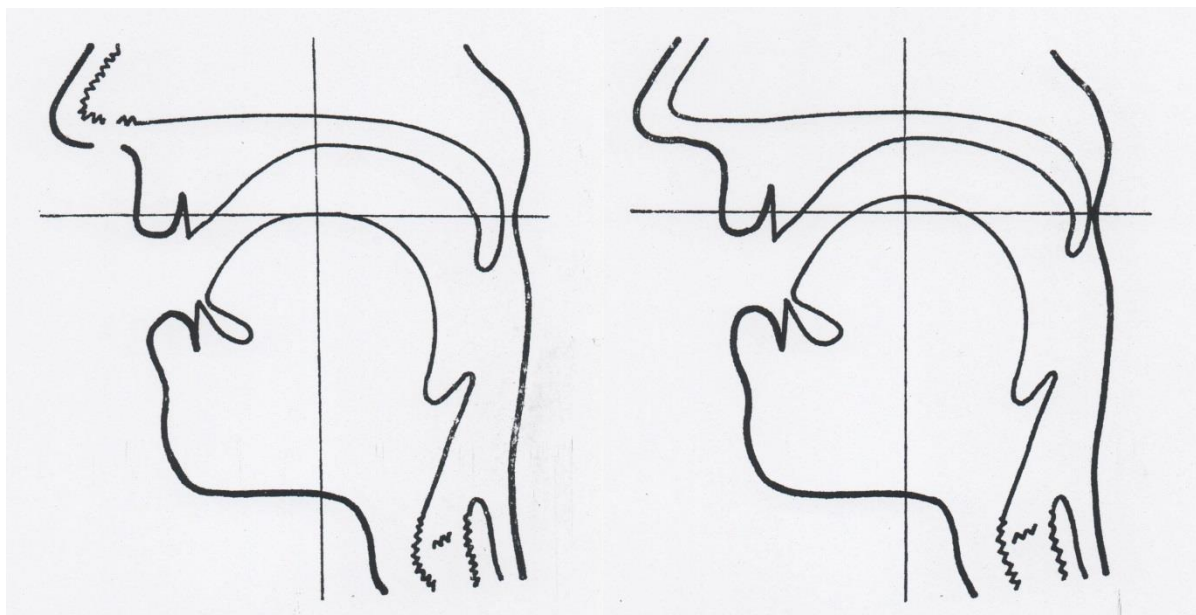
Slika 13 (levo): Skiagram položaja govoril pri samoglasniku y ⁴

³ V nadaljevanju izpuščam samoglasnike i , a , široki $\epsilon/\hat{\epsilon}$, ozki o/\hat{o} ter u/\hat{u} , saj so ti glasovi identični slovenskim, torej sta položaj govoril in odprtost ustnične odprtine enaka kot na skiagramih za slovenske vokale ter nadaljujem z vokali, ki jih slovenščina ne pozna.

⁴ Na levi sliki vidimo položaj jezika in govoril pri poljskem y , zraven desno pa sem za lažjo primerjavo dodala zrcalno sliko skiagrama iz poglavja o polglasniku v slovenščini. Sedaj si lahko bolje predstavljamo razliko med položajema jezika. Pri y se jezik premika naprej in navzgor, medtem ko je položaj govoril pri polglasniku v točni vodoravni in navpični nevtralnosti, tj. miruje.

4.2. NOSNI SAMOGLASNIK 'ɛ'

Pri skiagramu za nosni samoglasnik ϵ (in tudi naprej pri q) je posebnost ta, da je dostop do nosne votline prost in ne zaprt tako kot pri vseh ostalih samoglasnikih tako v slovenščini kot tudi v poljščini. Zrak tako potuje skozi nosno in (po novejših študijah) tudi ustno votlino. Jezik se ne dviga proti nebu tako kot pri širokem e , vsak posameznik pa ga lahko izgovarja na malo drugačen način, mogoče spušča več zraka skozi nosno ali ustno votlino, pri nekaterih (zlasti pri tujcih) je izgovor nosnikov skorajda neslišen ali nenaraven, saj večina jezikov ne vsebuje čistih nosnih samoglasnikov, kažejo se le sekundarne nazalnosti, taka bi bila beseda 'Kongo', kjer skup glasov 'ng' ustvarja nazalnost, drugače izgovor nebi bil mogoč. Več takšnih sekundarnih nazalnosti se najde predvsem v angleškem jeziku.

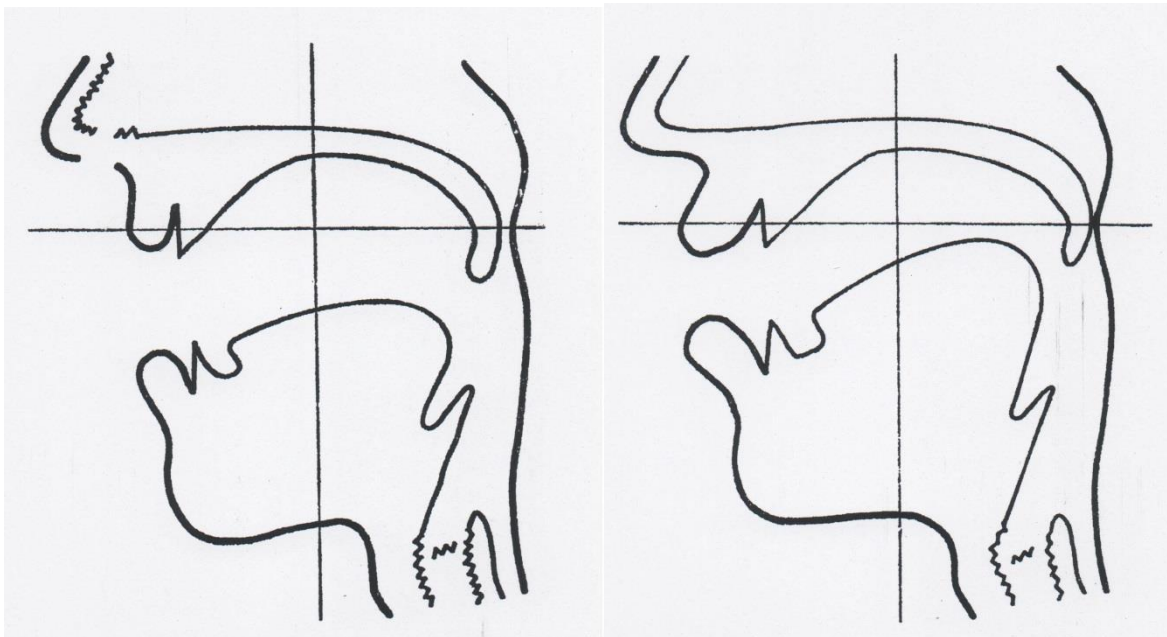
Slika 14 (levo): Skiagram položaja govornil pri nosniku ϵ^5

⁵ Na desni je dodan skiagram za samoglasnik e za lažjo predstavo, po čem se izgovor nosnik ϵ loči od izgovora samoglasnika e . Na slikah se zdijo razlike med položajema majhne, a v izgovoru so več kot jasne. Tudi pri hitrem govoru so razlike še vedno razločne, saj imata nosna samoglasnika zelo očitne razlike pri izgovoru, vzrok temu pa je prost pretok zraka po nosni votlini, ki glasu doda poseben zvok.

4.3. NOSNI SAMOGLASNIK ‘a’

Enako kot pri nosniku ϵ je tudi tukaj pot do nosne votline prost, težave pri izgovoru obeh nosnikov se večinoma pojavljajo v isti meri. Če imamo težave z enim, bomo najverjetneje imeli težave tudi z drugim nosnikom.

Od samoglasnika o , ki je v poljščini ozek, se nosnik q razloči poleg prostega pretoka zraka do nosne votline tudi po nižjem položaju zadnjega dela jezika, jezik se znižuje pri izgovoru q .

Slika 15 (levo): Skiagram položaja govornil pri nosniku q ⁶

⁶ Slika desno je skiagram položaja govornil samoglasnika a . Moja ugotovitev pri analizi obeh nosnikov je, da se jezik vedno znižuje v primerjavi z njunim nosenim samoglasnikom, najverjetneje pa do tega pride zato, da se olajša pretok zraka skozi nosno votlino. Bolj približamo zadnji del jezika mehkeemu nebu, večje težave bomo imeli pri ohranjanju prostega pretoka zraka v nosno votlino.

5. TEŽAVE PRI IZGOVORU

Težave pri izgovoru tako vokalov kot tudi drugih glasov, ki so za posameznika pri učenju tujega jezika novi, niso nič nenavadnega. Vsak bo imel svoje prednosti in slabosti, ki jih bo na poti do osvojitve jezika premagoval. Težave lahko izvirajo iz več vzrokov, težava je lahko pogojena fizično ali pa psihično, mogoče je oseba imela že v svoji mladosti upočasnjeni govorno-jezikovni razvoj in nezadostno razviti govor, kar ni redkost, saj so motnje izgovorjave najpogostejše govorne motnje v splošni populaciji otrok. Te težave se pri otroku lahko pojavljajo do starosti štirih let, do tretjega leta in pol naj bi že osvojil izgovore vseh samoglasnikov in nekaterih soglasnikov, sičnike, samoglasnik *r* in šumnike pa osvoji do petega leta in pol. Če se težave nadaljujejo tudi po četrtem letu, zdravniki in pedagogi to že ocenjujejo kot nezadostno razvit govor.

Na vprašanje zakaj pride do teh težav oziroma motnje izgovarjanja pri otrocih, sem našla kar nekaj odgovorov. Motnje lahko izzovejo organska odstopanja v organih, ki sodelujejo v artikulaciji oz. izgovoru glasov (ustnice, jezik, nebo, čeljust, zobovje), ali zaradi okvar sluha. Zanimivo je, da pri nekaterih odstopanjih pri otrocih, ki razvijejo pravilen izgovor zaradi kompenzatorskih mehanizmov (npr. če otroku manjkajo sprednji zobje ne bo mogel izgovarjati glasov *c*, *z*, *s*), so nekateri otroci pri logopedskih vajah dokazali prav nasprotno. Vseeno je vzrokov za moten govor še nekaj. Lahko je motorična nespretnost in nerazgibanost razlikovanja gibov jezika, ustnic, zgornje in spodnje čeljusti: slabe navade iz otroštva (to je na primer predolga uporaba dude ali stekleničke, pogosto tudi sesanje prsta), slab fonematski sluh, kar pomeni, da oseba ne razlikuje finih odtenkov med glasovi (pri slovenščini se to pokaže pri težavah z izgovorom ozkega *e* in širokega *o*, v poljščini pa pri izgovoru samoglasnika *y*), nepravilni govorni modeli iz okolja, otrok sprejema napačne informacije o tem, kako naj bi beseda zvenela in ta napačen izgovor prisvoji (pri starejših lahko od drugih, ki delajo napake privzamejo besedo, za katero mislijo da je pravilna in se tako naučijo napačnega izgovora), odraščanje otroka v neustreznem socialno-pedagoškem okolju, zastajanje v intelektualnem razvoju, cerebralna paraliza in nekatere druge govorno-jezikovne motnje.

»Če obstajajo kakšna nevrološka odstopanja pri otroku, bo logopedska obravnava trajala dlje, motnja izgovora pa je samo eden od znakov zakasnitve v jezikovnem razvoju. Pri tem otroku pogosto kasneje pride do težav pri branju in pisanju.« (Grilc, Nadica: *Govorno-jezikovne motnje, Priručnik z vajami*; Ljubljana 2013, str. 28)

Jezik osvajamo od malih nog, ko poslušamo govor, ki se odvija blizu nas in s tem postopoma pridobivamo slovnična pravila in oblikujemo jezikovno raven govornega izražanja. Vsi jeziki so zelo kompleksni in vsebujejo kompleksno slovnico, sintakso in semantiko. V otroštvu že nezavedno osvestimo nekatera pravila in pa tudi izjeme. Ker smo veliko bolj dovzetni za učenje jezika v mladosti, bomo najverjetneje obvladali le en jezik, svoj materni. Če bi nas od otroštva že učili nekega tujega jezika oziroma če bi nas v vsakdanjem življenju obkrožal še nek drug jezik, bi tudi tega lažje in prej osvojili. To se je seveda v preteklosti dogajalo le redko, saj so ure angleščine prišle na vrsto šele v petem ali šestem razredu osnovne šole. Zdaj se starši že prej odločajo otroka seznanjati z vsaj enim tujim jezikom (v Sloveniji je to po navadi angleščina ali nemščina). Izjeme so in so bili otroci, katerih eden od staršev ni oz. ni bil Slovenec. Tako lahko otrok posluša in prisvaja jezik drugega od staršev.

Poudariti moram, da pri večini otrok pot pridobivanja jezika poteka brez težav, pri posameznih otrocih pa lahko zasledimo zaostajanje in če to dovolj hitro opazimo, je potrebno uporabiti posebne postopke za spodbujanje zgodnjega govorno-jezikovnega razvoja.

Pomembno je tudi, da se tega lotimo na pravi način, zato brez ustreznega znanja tega raje ne počnemo sami.

Če obnovim še, kdaj in katere težave se lahko pojavljajo pri učenju poljskega in slovenskega jezika, kar sem dodajala pri prejšnjih poglavjih s skiagrami samoglasnikov, bi kot najpomembnejše izpostavila podobnost glasu *y* in polglasnika *ɤ*, ki lahko pomeni težave tako za tistega, ki se uči slovenščine, kot za tistega, ki se uči poljščine, saj glasova zaradi podobnosti zamenjujemo. Ko posamezniki, katerih materni jezik je slovenščina, prvič slišijo glas *y*, ga bodo najprej povezali s podobnim, že osvojenim polglasnikom iz slovenščine. V tem ni nič napačnega, s to povezavo si lahko pomaga priti do želenega glasu, ki ga je pravkar slišal. Če pa ta glas s polglasnikom zamenja, bo zelo hitro začel pri vseh besedah izgovarjati polglasnik namesto samoglasnika *y* in tako to prisvojil kot pravilno. Obratno je pri posameznikih, katerih materni jezik je poljščina. Prav tako moram opozoriti, da slovenski polglasnik ni uradni samoglasnik in je zato lahko za tujce sprva nerazumljiv in ga pri branju ne bodo zaznavali ter ga zato opuščali. Tako težavo je zelo težko odpraviti kasneje, zato bi morali profesorji in mentorji posameznika takoj na začetku na te napake opozarjati.

Zelo pomembna sta izgovora slovenskega ozkega *é* in širokega *ô*, saj v poljskem jeziku ta dva glasova ne obstajata niti kot fonema. Če ima oseba zelo dober fonematski posluš, mu izgovor ne bo delal težav. Ker pa nismo vsi dobri pevci in pevke, bomo izgovor teh dveh samoglasnikov osvojili s težavami ali pa sploh ne. V nadaljevanju bom naštel nekaj vaj, ki bi

lahko bile koristne za, -prvič – prepoznavanje teh dveh glasov in drugič – osvojitvev teh. Tistim, ki se učijo poljščine, lahko predstavljata problem nosna samoglasnika *ę* in *ą*, saj je poljščina edina, ki ohranja nosne samoglasnike tako v zapisu kot v izgovoru. Slušno sta sicer lažje prepoznavna kot slovenska ozki *é* in široki *ô*, to pa pomeni, da sta za večino lažje osvojljiva in ne tako kompleksna kot slovenski izjemi *e*-ja in *o*-ja. Ker pa slovenski jezik ne pozna nosnih samoglasnikov (razen izjem pri dialektalnih govoricah), je lahko izgovor *ę* in *ą* nenaraven dokler ga ne zvadimo in osvojimo.

6. DRUGE GOVORNO-JEZIKOVNE MOTNJE

Poznamo že veliko vrst govorno-jezikovnih motenj. Sama bom na kratko predstavila nekatere, ki so opisane v Nada Grilc: *Govorno-jezikovne motnje*; Ljubljana, 2013. Te motnje v seminarsko nalogo dodajam zato, ker lahko povzročajo, če v otroštvu ne izginejo, probleme tudi v kasnejšem obdobju, predvsem pri učenju tujih jezikov. Nekatere od teh oseb, verjetno tiste z najhujšo obliko določene motnje se tujega jezika velikokrat sploh ne bodo mogle učiti. Več o govorno-jezikovnih motnjah, pristopu k otrokom s takimi težavami in vaje za le-te si je prav tako mogoče prebrati v omenjeni knjigi.

Poleg motenj, ki sem jih opisala, obstajajo še posebne lastnosti jezika in govora, ki jih imajo otroci s težavami v razvoju, ki lahko pomeni ali gibalno oviranost ali pa motnjo v duševnem razvoju. V knjigi je natančno opisano kakšne so lastnosti jezika in govora otrok s posamezno duševno motnjo (avtistična, aspergerjeva, rettova in dezintegrativna motnja v otroštvu). To sem se odločila spustiti zaradi premajhne povezanosti z osnovno temo seminarske naloge.

Opozoriti je treba tudi, da se motnje med seboj lahko tudi kombinirajo in ena druge ne izključujejo oziroma občasno tudi pogojujejo.

6.1. MOTNJE IZGOVORJAVE

Kot prve se pri otrocih pojavljajo motnje izgovorjave, ki so, kot sem že omenila, najpogostejše govorne motnje pri otrocih in spremljajo skoraj vsako govorno-jezikovno motnjo. Lahko so sistematične in ne sistematične, pojavljajo pa se v treh oblikah:

- ~ opuščanje ali neslišna realizacija glasu (omisija): riba – iba, krava – kava;
- ~ zamenjava glasu (substitucija) – otrok glas ali skupino glasov, ki jih ne more izgovoriti, zamenjuje z drugim glasom, npr. roka – joka;
- ~ nepravilno izgovarjanje glasu ali skupine glasov (distorzija): npr. francoski (grleni) izgovor glasu r, zelo »zmehčan« izgovor glasov š, ž, č.

6.2. JEZIKOVNE TEŽAVE

Obstaja več tipov jezikovnih težav:

- ~ upočasnjeni govorno-jezikovni razvoj ali nezadostno razviti govor, o katerem govorimo o zaostajanju do starosti štirih let, ta otrok spregovori kasneje kot vrstniki, govori manj in uporablja bolj preproste povedi ali pa jih krajša, pojavlja se izpuščanje ali zamenjevanje zlogov, dela številne napake v izgovoru in ima težave pri razumevanju samih vprašanj ali navodil
- ~ nerazviti govor, ki se nanaša na najtežjo obliko motnje govorno-jezikovnega razvoja, pri katerem razumemo odsotnost govora ali izrazito osiromašeno besedo in slovnično izražanje, v najtežjih primerih pa otrok celo ne govori in ne razume tujega govora, kar lahko načeloma opazimo že pred drugim letom starosti,
- ~ posebne jezikovne težave, ki pa so neznanega vzroka in se nanašajo na otroke, katerih jezikovne spretnosti so siromašne glede na njihovo starost in neverbalne sposobnosti, kažejo pa se pri upočasnjenem govornem razvoju, siromašnem besedišču, povprečna razvitost splošnih intelektualnih sposobnosti, a pri otroku ne obstaja organska okvara, okvara sluha ali težka emocionalna motnja. Te jezikovne težave so po mnenju strokovnjakov povezane z disleksijo v kasnejši dobi pridobivanja spretnosti branja

6.3. MOTNJE RITMA IN TEMPJA GOVORA

Za to motnjo se uporabljajo termini: jecljanje, prehitri govor, upočasnjeni tempo govora in skandirani govor.

Pri jecljanju oseba ponavlja glasove, zloge, besede ali fraze, podaljšuje glasove, razločimo lahko brezglasne zastoje na začetku ali znotraj besede, napetosti in krči pri govorjenju, dodajanje pomožnih glasov (a, h). Jecljanje se najpogosteje pojavlja v predšolski dobi, med drugim in petim letom starosti, lahko pa tudi kasneje. Znaki jecljanja v nekaterih primerih izginejo spontano in so navsezadnje navzoči pri vsakem otroku, če pa na otroka izvajamo pritisk zaradi tega, ta občuti potrebo po izogibanju in to jecljanje poskuša obvladati, s tem pa izgublja spontanost in v tem primeru ti znaki postanejo vzrok motnje in preidejo v pravo jecljanje. Tako je tudi z ostalimi motnjami, čim otroku okolica ozaveži zastajanja oziroma

napake, bo otrok hotel to popraviti, saj nihče ne dela rad napak, za to pa bo porabil preveč energije in pod stresom lahko tako razvije pravo motnjo.

Prehitri govor je motnja fluentnosti govora, znakov pa je več: pospešen tempo govora, pogoste artikulacijske napake zaradi hitrosti, nepravilen izgovor glasov, osiromašeno besedišče, slovnične napake, prekinitve, zastoji in jecljanja, oseba si pomaga z gestami in oporo izrazov (ah, hm), glas lahko zveni neugodno. To motnjo lahko velikokrat zamenjujemo z jecljanjem.

Pretirano počasni govor pa se pojavlja kot posledica organskih obolenj centralnega živčnega sistema, pa tudi pri določenih otrocih z mentalno retardacijo in pri psihično bolnih otrocih. Glavna značilnost tega je podaljševanje vseh glasov, posebno samoglasnikov, upočasnjem ritem in tempo govora. Ti otroci so tudi na splošno upočasnjeni v svojih drugih aktivnostih in lahko dajejo občutek lenosti in nezainteresiranosti.

Skandirani govor se pojavlja pri otrocih z motoričnimi težavami, saj je to posledica primarne motorične okvare. Tempo govora tukaj je najpogosteje upočasnjem, ritem pa okvarjen (spremembe višine in/ali intenziteta govora znotraj besede in/ali v povedi). Razlog takega govora vidimo v nezmožnosti usklajevanja finih gibov organov za artikulacijo.

6.4. MOTNJE GLASU

Motnje glasu imenujemo vse, kar zmanjšuje učinek komunikacije in pri čemer postaja glas manj ugoden, govornik pa za primerno močan in ugoden glas zapravlja preveč energije (Bolfan – Stošić, 1994). Tu se tako javljajo glasovne motnje ali afonija, ki pomeni brezglasni govor. Disfonija oziroma hripavost je, če je glas delno okvarjen zaradi delne fonacije, ki pa pri otrocih ni redkost, saj svoj glas velikokrat izrabljajo in nanj ne pazijo.

7. DISLEKSIJA

Ker sem v prejšnjem poglavju pri govorno-jezikovnih motnjah disleksijo le omenila, se bom sedaj nanjo osredotočila. Ronald D. Davis v svoji knjigi, iz katere tudi povzemam to poglavje, pravi, da se disleksija najpogosteje pojavlja kot motnja branja, pisanja, črkovanja ali pri matematiki, pojavljajo pa se lahko tudi druge motnje. Vsak primer disleksije je tako drugačen, saj je sama disleksija »stanje, ki ustvarja samo sebe« in niti dve osebi z disleksijo stanja ne ustvarita na enak način. Disleksija tako nastane kot rezultat nadarjenosti za zaznavanje.

Na začetku so raziskovalci menili, da imajo ljudje z disleksijo neko obliko možganske poškodbe ali okvare živcev ali pa prirojeno motnjo, ki vpliva na miselne procese, potrebne za branje. Danes je razvito že veliko več teorij in Davis sam odkrije, da disleksija ne nastane kot rezultat možganske okvare ali poškodbe živca in je ne povzroča motnja v delovanju možganov, notranjega ušesa ali oči, temveč je disleksija rezultat mišljenja in posebnega načina odzivanja na občutek zmedenosti.

Osebe z disleksijo razmišljajo neverbalno. Tako mišljenje je razvojno in ne poteka linearno v času tako kot verbalno, ki sledi strukturi jezika. Neverbalno mišljenje se odvija tisočkrat hitreje od verbalnega, velikokrat se odvija tako hitro, da se ga ne zavedamo (je pod pragom doživljanja oziroma podzavestno). Neverbalno mišljenje je pravzaprav razmišljanje v slikah. Ker je jezik zrcalo, v katerem odsevajo miselni procesi in bi drugačen bil preveč kompleksen in se ga nebi bilo mogoče naučiti, ga sestavljajo simboli. Ima neko določeno strukturo, s katero tudi mislimo in v glavi vodimo notranji dialog miselnih izjav, vprašanj in odgovorov. Osebam, ki razmišljajo neverbalno pa to lahko predstavlja oviro, saj si nekatere dele jezika predstavljajo lažje kot pojme in ideje, druge pa težje. Ljudje z disleksijo tudi ne slišijo tistega, kar berejo, razen če berejo dovolj glasno, ampak sestavljajo miselne slike z dodajanjem pomena ali slike pomena vsaki novi besedi, na katero naletijo. Po navadi nimajo nobenih težav z besedami, ki opisujejo realne stvari, saj si je te lahko predstavljati, ker smo jih že verjetno nekje videli (pes, slon, dež), obratno pa je pri besedah, ki si jih je težje ali nemogoče predstavljati, npr. vezniki, členki ipd. Z jezikom bodo te osebe imele veliko problemov tudi zato, ker jezika ne uporabljamo le v okviru pravil, ampak jezik ima nešteto izjem.

Dislektikom moramo zato najprej pojasniti in opozoriti, da v jeziku obstajajo izjeme, zato da ne bodo zmedeni, ko bodo naleteli na besedno izjemo in naredili napako zaradi tega, ker so se držali pravil. Zaradi teh napak pride do zmedenosti in v času take zmedenosti tj. zmedenosti

zaradi neprepoznavanja besede, se disleksija namreč še poslabša, saj miselni procesi delujejo še hitreje in pod pritiskom tako dislektik izkrivlja realne podobe pred sabo.

Motnje pri branju in pisanju pri disleksiji tako spremljajo tudi težave pri delu s simboli, slaba jezikovna razvitost, dezorientacija, motnje v doživljanju časa in prostora, slabo pomnjenje zaporedij in pomanjkanje pozornosti. Te motnje ostanejo pri otroku z disleksijo za vse življenje, z leti ne izginejo, te osebe se to lahko naučijo le obvladovati. S tega vidika obvladovanja svoje dezorientacije, ki je skupna lastnost vsem dislektikom, je lahko disleksija še kako pozitivna. Da lahko ta stavek sploh razumemo, moram razložiti, kaj dezorientacija pri disleksiji sploh pomeni. Davis jo opiše kot zaznavanje simbolov spremenjeno in izkrivljeno, branje in pisanje pa postane oteženo ali onemogočeno. Ta premik v zaznavanju pa je točno tisti mehanizem, ki je posameznikom z disleksijo omogočal prepoznavanje predmetov in dogodkov iz vsakdanjega življenja v njihovem okolju, še preden so se naučili brati in pisati.

Nekateri ljudje z disleksijo se nikoli ne morejo naučiti brati, drugi brejo dokaj dobro, a prebranega ne razumejo, obe vrsti oseb pa doživljata zaradi tega ponižanje in stiske. Tehnično so tako ti ljudje, kot pravi Davis, nepismeni in omejeni v svoji svobodi, da bi uporabljali tiskano besedo. Seveda se je z vajo lahko tudi osebam z disleksijo mogoče naučiti abecede, abstraktnih besed, matematike idr, če se tega procesa lotimo previdno in prilagojeno.

Najpomembneje je, da učenje naredimo zanimivo in obenem zabavno, saj ko nam je nekaj zabavno oz. ko nas nekaj privlači in zanima, si stvari lažje zapomnimo. V tem je tudi problem sodobnih šolskih sistemov, ki imajo že tako slab vpliv na otroke in še slabši vpliv na otroke z disleksijo, ki zaradi svoje dostikrat nadpovprečne inteligence hitro izgubijo zanimanje za stvari, ki se jim zdijo dolgočasne.

8. ODPRAVLJANJE TEŽAV

Pri slovenščini je izgovor ozkega *e* in *o* mogoče osvojiti z upoštevanjem pravil in pogosto vadbo. Zavedati se moramo izjem v nekaterih besedah in se te naučiti z večkratnim ponavljanjem oziroma uporabljanjem besede, preprosto pa lahko za začetek uporabimo naslednje metode:

1. Počasno prehajanje od izgovora *i* do *a* oz od *a* do *u* tako, da vmesne tone podaljšuje dokler ne zazveni pravi ozki *e*. Vaja sicer lahko deluje smešno in jo zato v primeru, da vas je sram pred drugimi, lahko vadite sami doma, vendar bi sama priporočila, da jo izvajate v prisotnosti primarnega govorca slovenščine, oziroma mentorja ki vas ne bo obsojal in vam povedal oziroma usmerjal kdaj ste pravilno izgovorili določen glas. Ta vaja lahko zelo pripomore posameznikom, ki ozkega *e* in *o* ne slišijo oziroma razlike med *i*, ozkim *é* in širokim *ê* ter *u*, širokim *ô* in ozkim *ó* ne prepoznajo.

2. Poslušanje primerov in nato izgovarjanje, priporočeno se je posneti in primerjati svoj izgovor s pravilnim. Ta način učenja je zelo učinkovit, predvsem za tiste, ki se želijo zares dobro naučiti jezika. Tudi na univerzah se uporablja ta metoda in sicer v fonolaboratorijih, kjer študentje preberejo besedilo, nato poslušajo naravnega govorca brati isto besedilo in na koncu poslušajo še svoj posnetek. V prisotnosti mentorja oziroma profesorja lahko svoje napake v izgovoru tako hitro opazimo in jih začnemo postopoma odpravljati.

Enake vaje lahko izvajamo za izgovor poljskega *i*-greka (*y*), seveda pa je najučinkovitejše spet poslušanje svoje izgovorjave in primerjanje z izgovorjavo primarnega govorca.

Uporaba polglasnika v slovenščini je tesno povezana s pravili, zato se ga je mogoče s primeri privaditi, enako velja za izgovor *ę* in *ą*. Brez pravil ne moremo vedeti, kdaj se polglasnik izgovarja in kdaj ne ter v katerih primerih se *e* spremeni v polglasnik. Enako je s poljskima nosnikoma, ki se pred različnimi soglasniki izgovarjata različno, kot *em*, *en*, *om*, *on*, ali pa nasploh izgubita svojo nazalnost (pred *l* in *ł*)

Tudi tu je spet priporočeno poslušanje primerov, posnemanje svojega glasu in primerjanje.

Pri pravilni postavitvi jezika, ustnic in odprtosti ust si lahko pomagamo s skiagrami, ki pridejo do izraza še bolj pri prepoznavanju glasov. Slike skiagramov si lahko razporedimo po mizi s poskušanjem izgovarjanja določenega skiagrama ugotavljamo, za kater glas gre. To si lahko vzamemo tudi kot nekakšno igro.

Za konec tega poglavja bi dodala še, da v svoji knjigi Donald D. Davis in Eldon M. Braun dodajata še del z naslovom *Kako lahko pomagamo – Vodnik za starše, vzgojitelje in učitelje*, kjer podajata informacije od tega, kako diagnosticirati disleksijo do posameznih praks učenja obvladovanja zaznav pri dislektikih. V povezavi z seminarsko nalogo se mi je zdelo poglavje 31 – *Obvladovanje osnovnih simbolov* – nadvse primerno tudi za učenje abecede nekega tujega jezika.

Izgovarjanje črk ločeno lahko tako izdatno pripomore k pravilnem izgovoru, če imamo zraven osebo, ki nas vodi in usmerja (popravljanje po Davisu pri učenju ne pride v poštev, saj v osebi s tem vzbudimo stres in ne več zanimanje).

Tudi za izboljšanje branja so v knjigi podana navodila, za odrasle je dobro, da uporabimo preprosta besedila, ki ne bodo ponižujoča. Na isti način bi se lotila izboljšanja branja učencev tujega jezika. Četudi je branje na začetku težje in počasnejše, bo samospoštovanje na koncu toliko večje.

9. UGOTOVITVE IN ZAKLJUČEK

V diplomsko nalogo sem dodajala svoje lastno znanje in ga povezala z vidiki, ki so opisani v knjigah, predvsem v knjigi z naslovom *Dar disleksije*. O težavah pri izgovorjavi posameznih vokalov tudi v slovenščini govorim iz izkušenj pri osebah, ki so se in se še vedno učijo slovenskega jezika, v poljščini pa nekatere povzemam iz svojih lastnih izkušenj ali pa sem te napake zaznala pri drugih, ki se učijo poljščine zase ali v okviru študija.

Večino vaj, ki so opisane, sem poskusila sama in z drugimi, ki jim pomagam pri učenju slovenščine, razen fonolaboratorija, v katerem sama še nisem bila, saj se na naši univerzi te ure izvajajo le pri učenju angleščine, nemščine in francoščine.

Za zaključek lahko vaje potrdim kot uspešne, osebam so zelo pripomogle slike skiagramov, saj so si lahko tedaj, ko so sliko videle, šele predstavljale kakšen bi moral biti položaj jezika pri določenem izgovoru.

10. VIRI IN LITERATURA

- Toporišič, Jože: *Slovenska slovnica*; Založba obzorja, Maribor 2000.
- Dukiewicz, Leukadia i Sawicka, Irena: *Fonetyka i fonologia*; Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, Kraków 1995.
- Ostaszewska, Danuta, Tambor, Jolanta: *Fonetyka i fonologia współczesnego języka polskiego*; Wydawnictwo Naukowe PWN SA, Warszawa 2000.
- Davis, Donald D., Braun, Eldon M: *Dar disleksije*; V.B.Z., Ljubljana 2008.
- Grilc, Nada: *Govorno-jezikovne motnje, Priročnik z vajami*; Zavod RS za šolstvo, Ljubljana 2013.
- zapiski s predavanj in vaj pri predmetu Fonetika in fonologija poljskega jezika iz prvega letnika, ki jih je izvajala doc. dr. Maria Zofia Wtorkowska